

การศึกษาเปรียบเทียบตามหลักเภสัช 4 ของสมุนไพร ธาตุดินในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชัยาธิบดี (กลุ่ม) กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5*

A Comparative Study of Herbal Medicines for Earth Element in Two Rokkanithan Scriptures: Phrayawichayathibodi (Klom) Version and King Rama V Version

Received: March 21, 2020 | Revised: April 22, 2020 | Accepted: April 29, 2020

ชุติวรรณ ไชยชนะ** Chutiwan Chaichana

ดร.นพ.ประวิทย์ อัครเสริณนท์*** Dr. Pravit Akarasereenon

ทัพบเทพ ทิพยเจริญธัม**** Thapthep Thippayacharoenta

ดร.สุกข์สลิล บุรณะทรัพย์ขจร**** Dr. Suksalin Booranasubkajorn

ดร.ณัชร ล้าเลิศกิจ**** Dr. Natchagorn Lumlerdkij

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาโทฉบับที่ ๓ สาขาวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบสมุนไพรธาตุดินในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชัยาธิบดี (กลุ่ม) กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก ทุนบัณฑิตศึกษา คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล (Siriraj Graduate Scholarship)

** นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล อีเมล: chutiwan.chai@gmail.com

Master Student of Program in Applied Thai Traditional Medicine, Faculty of Siriraj Hospital, Mahidol University. email: chutiwan.chai@gmail.com

*** รองศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก อีเมล: pravit.auk@mahidol.edu

Associate Professor, Applied Thai Traditional Medicine, Faculty of Siriraj Hospital, Mahidol University. Advisor. email: pravit.auk@mahidol.edu

**** อาจารย์ประจำสาขาวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล อีเมล: thapthap.tip@gmail.com, suksalin.boon@mahidol.edu, natchagorn.lum@mahidol.edu

Lecturer, Applied Thai Traditional Medicine, Faculty of Siriraj Hospital, Mahidol University. email: thapthap.tip@gmail.com, suksalin.boon@mahidol.edu, natchagorn.lum@mahidol.edu

บทคัดย่อ

ตำราโรคนิทานเป็นตำราการแพทย์แผนไทยฉบับหนึ่ง กล่าวถึงโรคที่เกิดจากความผิดปกติของธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ สาเหตุการเจ็บป่วย และตำรับยาที่ใช้แก้โรค งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดความและเผยแพร่ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) เพื่อวิเคราะห์ เปรียบเทียบเนื้อหา (เฉพาะธาตุดิน) ของตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 และศึกษาจำนวนและชนิดของเครื่องยาสมุนไพร (เฉพาะธาตุดิน) ที่ใช้ และเพื่อวิเคราะห์ตามหลักเภสัช 4

จากการศึกษาพบธาตุดิน 20 ประการ ซึ่งมีการอธิบายถึง ลักษณะปกติ อาการเมื่อเกิดการพิการ ยารักษา เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับทั้ง 2 คัมภีร์ พบว่าธาตุดินมีความคล้ายกัน 18 ประการ และมีการเขียนแตกต่างกันจำนวน 2 ประการ โดยเรียงเรียงเนื้อหาไว้สลับกัน คือ อันตัง (ลำไส้ใหญ่) และอันตคุณัง (ลำไส้เล็ก) มีตำรับยาที่เหมือนกันทั้งสิ้น 57 ตำรับ มีเครื่องยาที่คล้ายคลึงกันทั้ง 2 ตำรา จำนวน 351 ชนิด กลุ่มของรสรยาสมุนไพรที่พบมากที่สุด คือ กลุ่มสมุนไพรที่มีการระบุงรยาแบบสองรส พิกัดยาที่พบตรงกันทั้ง 2 ตำรา และพบมากที่สุด คือ จุลพิภัด วิธีการปรุงยาพบตรงกันจำนวน 13 วิธี

จากการศึกษาสรุปได้ว่าตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม) มีข้อมูลทั้งด้านเนื้อหาและตำรับยาลักษณะคล้ายคลึงกับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ดังนั้นผู้ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับโรคนิทานสามารถนำมาศึกษาอ้างอิงในการเรียนการสอนและการทำเวชปฏิบัติได้ทั้ง 2 ตำรา

คำสำคัญ: โรคนิทาน, พระยาวิเชียรดิถี (กลุ่ม), สมุนไพรไทย

A b s t r a c t

The Rokkanithan Scripture is a textbook of Thai traditional medicine, discussing the treatment of diseases caused by abnormalities of earth, water, wind and fire elements, causes of illness, seasonal influenza and Pharmacopoeia. The objective of this research was to decipher and publish the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) version and, moreover, to analyze and compare the contents concerning the earth element in the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) version and in the Rokkanithan Scripture King Rama V version and to study the number and types of herbal medicines (only the earth element) used in the Rokkanithan Scripture to treat the symptoms mentioned in the scriptures. The researcher deciphered the scripture Phrayawichayathibodi (Klom) then studied all the herbs and compared it with the Rokkanithan Scripture in the Vejchasad royal edition of King Rama V in terms of the number of herbal medicines, kinds of herbs and pharmaceutical principles. From this study, the researcher found 20 types of earth elements which were explained in terms of normal characteristics, abnormal symptoms and medication. Interestingly, the contents of ANTANG and ANTAKUNANG from both scriptures were different. There were 57 herbal medicine formulae found in both scriptures and 351 similar herbs. Also, in both scriptures, the researcher found that the two-flavour drugs were the most common type. From the study, it can be concluded that the Rokkanithan Scripture Phrayawichayathibodi (Klom) version contains information on the content and the formulas similar to the Rokkanithan Scripture in Vejchasad royal edition of King Rama V. Therefore, people who are interested in studying the Rokkanithan Scripture can use both of these scriptures, e.g. as a reference textbook for teaching and clinical practice.

Keywords: Rokkanithan, Phrayawichayathibodi (Klom), Thai herbal medicine

บทนำ

การแพทย์แผนไทย (Thai traditional medicine) เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ และการเรียนรู้ของคนไทยในอดีต เป็นภูมิปัญญาไทยที่แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการผสมผสานกับการแพทย์อื่น ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยในช่วงสมัยต่าง ๆ (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภัจจ์) 2548; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ ยงค์ศักดิ์ ตันติปิฎก 2550) ในปัจจุบันเทคโนโลยีทางการแพทย์มีการพัฒนาไปมาก ส่งผลให้การแพทย์แผนไทยค่อย ๆ เลือนหายไปจากสังคม ซึ่งการทำงานวิจัยเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถนำเอาความรู้ทางด้านการแพทย์แผนไทยในสมัยโบราณมาพัฒนาต่อยอด หากพิจารณาถึงสถานการณ์งานศึกษาวิจัยในปัจจุบันนี้ จะเห็นถึงการเพิ่มขึ้นของงานวิจัยด้านการพัฒนาสมุนไพร ยาจากสมุนไพรและผลิตภัณฑ์สมุนไพร ซึ่งเป็นประโยชน์กับการพัฒนาอุตสาหกรรมยาจากสมุนไพรและผลิตภัณฑ์จากสมุนไพรของประเทศ (สำนักวิชาการ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก 2553; พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และ รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล 2556; เสาวรส โพธิเศรษฐ และคณะ 2560) ซึ่งในขณะเดียวกันงานศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพ ได้แก่ การศึกษาองค์ความรู้การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ทางเลือก การวิจัยและพัฒนาารูปแบบการดูแลรักษาโรคและความเจ็บป่วยในศาสตร์ที่หลากหลาย เป็นต้น ยังมี

จำนวนเพิ่มขึ้นในอัตราที่น้อยกว่า (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ และ โรงเรียนอายุรเวทธำรง 2550; ทัฬหเทพ ทิพย์เจริญธัม 2560; อภิศดา เอี่ยมอ่ำ และคณะ 2561)

ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กล่อม) เป็นตำราการแพทย์แผนไทยฉบับหนึ่งในหมวดเวชศาสตร์ ตามหลักการแบ่งหมวดหมู่เอกสารโบราณของสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ผู้เรียบเรียงตำรานี้คือพระยาวิเชียรดิ (กล่อม) อดีตผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แต่งเป็นร้อยกรอง มีเนื้อหาสำคัญรวบรวมจากคัมภีร์โบราณหลายคัมภีร์ กล่าวถึงโรคที่เกี่ยวกับความผิดปกติของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ สาเหตุการเจ็บป่วย อิทธิพลของฤดูกาล ตำรับที่ใช้แก้โรคและอาการ นอกจากนี้ยังมีเรื่องเส้น 10 กับอาการก่อให้เกิดโรคอาการที่แก้ได้ด้วยการนวด ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กล่อม) ถูกจัดให้เป็นตำรายาแผนไทยของชาติตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข เรื่อง การประกาศกำหนดตำราการแพทย์แผนไทยของชาติและตำรับยาแผนไทยของชาติ ฉบับที่ 1-6 พ.ศ. 2559 ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กล่อม) ยังสามารถใช้อ้างอิงประกอบการพิจารณาคัดเลือกยาสมุนไพรในบัญชียาหลักแห่งชาติอีกด้วย เดิมต้นฉบับนี้จารไว้บนใบลาน ต่อมานายพันโท หม่อมเจ้ากำมสิริ ผู้ช่วยเจ้ากรมแพทย์ แผนกยาไทย ได้ทดลองใช้ยาตามตำราแล้วได้ผลดี จึงมีความประสงค์ที่จะพิมพ์ไว้เพื่อเป็นสาธารณประโยชน์

ประกอบกับเห็นว่าต้นฉบับเดิมนั้นเก่าแก่มาก ดังที่ได้บันทึกไว้ว่า “...มักจะหายหกดกหล่น หาได้ก็ไม่ครบตามความประสงค์ ที่ได้ลอกไว้ก็มักดกหล่น ทำให้เสียเนื้อความเดิมเสียบ้างก็มี ถ้ายังนานยิ่งลอกต่อๆ กันไปก็จะยิ่งเลอะเทอะหนักเข้า...” เหตุนี้จึงได้รวบรวมเนื้อหาไว้ได้ครบบริบูรณ์ทุกผูก และตรวจทานแก้ไขข้อความที่คลาดเคลื่อนให้ถูกต้องครบถ้วนมากขึ้น ทั้งยังได้เพิ่มเติมข้อความลงไป โดยคัดส่วนหนึ่งจากตำราสรีระศาสตร์ ของนายพันเอก พระยาตำรากรมแพทยาคณ หัวน้ำกรมแพทยทหารบก ได้แก่ 1. หัวใจ 2. ปอด 3. ตับ 4. ม้าม 5. กระเพาะอาหารและลำไส้เล็ก 6. ลำไส้ใหญ่ 7. ไต เรียบเรียงให้เป็นคำฉันท 11 ตามตำรับ เพื่อให้สอดคล้องกับต้นฉบับเดิม

เมื่อสำรวจเอกสารโบราณที่เก็บไว้ในหอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานครแล้ว พบว่าตำรานี้ถูกจัดพิมพ์อยู่ในรูปแบบของหนังสือ ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2456 ที่โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ จำนวน 216 หน้า เนื้อหาของตำราฯ แบ่งเป็น 27 เรื่อง คือ 1. เกษา 2. โลมา 3. นขา 4. ทันตา 5. ตะโจ 6. มั่งสัง 7. นหารู 8. เส้นปตมาฏ 9. กล่อนเส้นกล่อนต่าง ๆ 10. เส้นสิบ 11. อัฐิ 12. อัฐิมิณูซัง 13. มัตถกัมมัตถลุงคัง 14. วักกัง 15. หทยัง 16. ยกนัง 17. กีโลมกัง 18. ปิหกัง 19. ปับผาสัง 20. อันตัง 21. อันตะคุนัง 22. อุททริยัง 23. กรีสัง 24. ปิตตัง 25. เสมหะ 26. บุพโพ 27. โลหิต เมื่อสืบค้นหาเอกสารเพิ่มเติม ก็ไม่ปรากฏว่ามีตำราที่มีเนื้อหาต่อจากตำราโรคินิทานในส่วนที่ขาดหายไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความสมบูรณ์ของเนื้อหาในส่วนของธาตุดินที่พบในตำราโรคินิทาน โดยเปรียบเทียบกับเนื้อหาในคัมภีร์โรคินิทานเนื่องด้วยตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ถือเป็นตำราหลักที่ใช้ในการเรียนการสอนแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนไทยประยุกต์ในปัจจุบัน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดความ และเผยแพร่ตำราโรคินิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กล่อม) รวมถึงศึกษาจำนวนและชนิดของเครื่องยาสมุนไพร (เฉพาะธาตุดิน) ที่ใช้วิเคราะห์เนื้อหา (เฉพาะธาตุดิน) ที่ใช้ในตำราโรคินิทาน กับคัมภีร์โรคินิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาล

ที่ 5 และเปรียบเทียบกับคัมภีร์โรคนิทาน โดยผู้วิจัยได้ถอดความจากตำราโรคนิทาน ที่อยู่ในรูปแบบร้อยกรองให้อยู่ในรูปแบบร้อยแก้ว วิเคราะห์ข้อมูลด้านเนื้อหาภาษา จำนวนและชนิดของยาสมุนไพร รวมถึงวิเคราะห์ตามหลักเภสัชกรรม 4 อีกด้วยแล้วจึงนำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบกับคัมภีร์โรคนิทานในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ซึ่งการศึกษานี้ได้รับการตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์แผนไทยที่มีประสบการณ์มากกว่า 10 ปี จำนวน 3 ท่าน ในการนำเสนอบทความนี้มุ่งเน้นไปที่องค์ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ทั้งในเชิงปริมาณ ชนิดของเครื่องยาที่มีการบันทึกไว้ในคัมภีร์ ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณของตำรับยา รสยา และวิธีการปรุงยา คณะผู้วิจัยเชื่อว่าการศึกษานี้จะเกิดประโยชน์ต่อวงการแพทย์แผนไทย และผู้สนใจศึกษาอย่างกว้างขวาง

ผลการศึกษา

1. ผลการศึกษาตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรายิบดี (กลุ่ม): พบว่ามีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือ แต่ยังคงอักขรวิธีการเขียนตามรูปแบบภาษาไทยโบราณ พบเครื่องหมายฟองมันหรือตาไก่ และไม่ปรากฏว่ามีการใช้เครื่องหมายอื่นนอกจากนี้ และจากการศึกษาเนื้อหา ประกอบด้วย ธาตุ ดิน 20 ประการ ได้แก่ เกศา (ผม), โลมา (ขน), นขา (เล็บ), ฟันตา (ฟัน), ตะโจ (ผิวหนัง), มั่งสัง (ผิวหนัง), นหารู (เส้นเอ็น), อัญฐิ (กระดูก), อัญฐิมิยฺชัง (ไขกระดูก), วิกัง (ม้าม), หทยัง (หัวใจ), ยกนัง (ตับ), กิโถมกัง (พังผืด), ปิหัง (ไต), ปัสผาสัง (ปอด), อันตัง (ลำไส้ใหญ่), อันตคฺณัง (ลำไส้เล็ก), กริสัง (อาหารเก่า), อุทริยัง (อาหารใหม่) และมัตถกมัตถลฺลุคัง (มันสมอง) ซึ่งแต่ละธาตุมีการอธิบายถึง ลักษณะปกติ อาการเมื่อเกิดการพิการ ตำรับยาสำหรับรักษาอาการพิการ ปรากฏเนื้อหาส่วนของธาตุน้ำเพียง 4 ประการ ได้แก่ ปิดตัง (น้ำดี), เสมหะ (น้ำลาย), บุพโพ (น้ำเหลือง) และโลหิต (น้ำเลือด) ซึ่งจะไม่นำมาศึกษาเปรียบเทียบ เนื่องด้วยเนื้อหาที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์อาจทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนด้านเนื้อหาขึ้นได้

2. ผลการเปรียบเทียบข้อมูลในตำราโรคนิทาน กับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 ทั้งในด้านเนื้อหา และตำรับยาสมุนไพร

2.1 ผลการเปรียบเทียบเนื้อหา พบว่า มีความคล้ายคลึงกัน จำนวน 18 ชนิด มีเพียง 2 ชนิดที่มีการเขียนต่างกันออกไป คือ อันตัง และอันตคุณัง ซึ่งลักษณะอาการเมื่อมีความผิดปกติเกิดขึ้น สำหรับตำรับยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษา พบว่า ทั้งสองตำราเขียนเนื้อความสลับกัน และเมื่อนำมาตรวจสอบ ชำระกับตำราเล่มอื่นๆ พบว่า ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชัยยิบตี (กล่อม) เขียนเนื้อหา ระหว่างข้อมูลของอันตัง และอันตคุณัง สลับกัน

2.2 ผลการเปรียบเทียบข้อมูลตำรับยา พบว่า ในตำราโรคนิทาน มีตำรับยาทั้งหมด 266 ตำรับ มีตำรับยาที่คล้ายคลึงกับคัมภีร์โรคนิทาน จำนวน 57 ตำรับ และมีตำรับยาที่ไม่ตรงกันเพียง 3 ตำรับ ได้แก่ ตำรับยาแก้อาการมั่งสัฟการจำนวน 1 ตำรับ, ตำรับยาแก้อาการมัตถเกมัตถลูงคัง พิกการ 1 ตำรับ และตำรับยาแก้อาการปีกังพิกการจำนวน 1 ตำรับ ซึ่งทั้ง 3 ตำรับไม่พบในตำราโรคนิทาน แสดงให้เห็นว่าตำรับยาที่ใช้กันในปัจจุบันมีความคล้ายคลึงกับตำรับยาโบราณ แม้ว่าในแต่ละตำรับอาจจะมีสมุนไพรที่แตกต่างกันออกไปบ้างก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

3. ผลการวิเคราะห์สมุนไพรที่ได้ตามองค์ความรู้ด้านการแพทย์แผนไทยด้วยหลักเภสัชกรรม 4 ประการ

3.1 การวิเคราะห์ตามหลักเภสัชวัตถุ เป็นการจำแนกเภสัชวัตถุ ออกเป็น 3 ชนิด คือ พืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภัจจ์) 2548: 23-62) จากการศึกษาพบว่า ตำราโรคนิทาน ประกอบด้วยสมุนไพรเดี่ยว 692 รายการ สมุนไพรตำรับ 46 รายการ เมื่อนำมาจำแนกเป็นหมวดหมู่ จะจำแนกออกเป็น พืชวัตถุจำนวน 582 รายการ สัตว์วัตถุจำนวน 73 รายการ และธาตุวัตถุจำนวน 37 รายการ ส่วนในคัมภีร์โรคนิทาน ประกอบด้วยสมุนไพร

เตี้ย 374 รายการ สมุนไพรตำรับ 59 รายการ เมื่อนำมาจำแนกออกเป็นหมวดหมู่ จำแนกได้เป็นพืชวัตถุจำนวน 325 รายการ สัตว์วัตถุจำนวน 30 รายการ และธาตุวัตถุจำนวน 19 รายการ โดยทั้ง 2 คัมภีร์มีเครื่องยาสมุนไพรที่คล้ายคลึงกันจำนวน 351 รายการ แบ่งเป็น เครื่องยาประเภทพืชวัตถุ 304 รายการ สัตว์วัตถุ 28 รายการ และเครื่องธาตุวัตถุ 19 รายการ (ดังตัวอย่างในตารางที่ 1)

หมวด	รายการยาสมุนไพร
	สมุนไพรที่ขจัดทุกข์
ก-ย	โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐสอ โกฐจุฬาลัมภา โกฐเชียง กล้วยตีบ กระดอม โกฐก้านพร้าว กระเทียม โกฐฟงปลา กระวาน โกฐน้ำเต้า ไก่ไห้ กำจาย กฤษณา กุ่มบก กุ่มน้ำ กระเทียม การบูร กระจับ กานพลู กระถินแดง ก้างปลาแดง กะล่ำฟัก โกฐกระดูก กระดังงา กระทั่งติด กันเกรา กกลิงกา กรุงเขมา กรรณิการ์ เกล็ดหอยเตศ กระแจะ กาหลง โกฐขุขามังสี กระเช้าฝีมด กระถินพิมาน ขมิ้น ขมิ้นอ้อย ข้าวสาร ข้าวแดง ชิง ขวง ขี้เหล็ก ขั้ดมอญ ไข่เน่า ขอนดอก ขอบชะนางทั้ง 2 ขี้ไต้ ข้าวสุก ข้าวหมาก คราม (รากทั้ง2) คราม (ใบ) คนทีสอ แคน ไคร้เครือ โคน กระสุน คัดเค้า คนทา คาง ไคร้ น้ำ คำไทย งาเม็ด จันทน์ขาว จันทน์ (ลูก) จันทน์ (ดอก) จันทน์ (แก่น) จันทน์เทศ จันทน์หอม เจตมูลเพลิง จุกโรหิณี จิงจ้อ จำปา ชะมด ชะมดเชียง ชะลูด ข้าวฟ่าง ชะเอมทั้ง 2 ชะเอมเทศ ชิงช้าชาลี ชิงช้าชาลีทั้ง 2 ช้องแมว ชงโค ดอกคำ ดีปลี ต่างขี้เหล็ก ต่างสำโรง ต่างวงตาล ต่างช้างแป้น ต่างต่อไล่ ต่างพญูแดง ต่างผักไหม ต่างบอระเพ็ด ดองตึง ตุมกา ตระไคร้ทั้ง 2 ทองแตง ตินเป็ด แตงหนู ต่อไล่ ตาเสือ ตับเต่าทั้ง 2 ตาล เถาว์วัลย์ เปรียง ถั่วพู ทองพันชั่ง ทองเหลืองน้ำ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตึกแตง เทียนตัน) เทพอาโร หงบรรดาล ทองกวาว (ดอก) น้ำมันงา น้ำดอกไม้นามะขามเปียก น้ำมันขาว น้ำส้มข่า น้ำร้อน เนระภูษี น้ำสุรา น้ำทาน้ำขมิ้นอ้อย น้ำมันกรูด น้ำส้มสายชู น้ำมะรุ่ น้ำมันมะจั่ว น้ำมันเคือ น้ำดอกไม้เทศ บานเย็น บุนนาค บอระเพ็ด บัวหลวง เบญจกานี บัวแดง บัวขาว บัวเผื่อน บัวสัตตบงกช บัวสัตตบุษย์ บัวขม บัวบก บัวน้ำทั้ง 5 ใบลาน (ผง) เบญจมาศ (ราก) บัว (เหง้า) บัว (ลูก) เบญจบรรจบ ประดู่ แป้งข้าวหมาก เปราะหอม เปล้าน้อย เปล้าใหญ่ ปีนตอ ป่านใบ (ราก) ประดง (ข้อ) ผักปลั่ง ผักไห้ ผักกาด ผักขี้ ผักขี้ล้อม ผักชีลา ผักหนอก ผักแพวแดง ผักเสี้ยนผี ผักเสี้ยนไทย ผักคราด ผักกระโสม ผักปอด ผักหนาม ฝัเสื้อใหญ่ ฝัเสื้อน้อย ฝาง ฝางเสน แผลหอม ฝรั่ง (เปลือก) ฝอยลม

	เผ่า ฝ่ายแดง ไพล พิกุล พริกไทย พิมเสน (ใบ) พริกเทศ พริก พันงูแดง พิชนาคน์ พิลังกาสา พริกลอน พริกหอม พญามือเหล็ก พะยอม พรหม(แก่น) พลุแก พราย ชะมด พลุป่า พระยาตำแพน พลวง พักข้าว มะขาม มะกรูด มะเขือขึ้น มะแว้ง ต้น มะแว้งเครือ มะขามป้อม มะตูม มะเฟือง มะเดื่อ มะดุก มะขาง มะจั่ว มะหาด มะกา มะนาว มะลิ มหาประसार มะลิลา มะลิซ้อน มหาหงส์ โมกมัน มะพร้าว มะเดื่อชุมพร มะม่วง โมกหลวง มหาหิงค์ ยาตำ ยานาง โยทะกา (ดอก) ยามหา ละลาย ราชพฤกษ์ ระยอม เร่ว (ดอก) ลำไย ลูกสะบ้า ละหุ่ง เล็บมือนาง ลูกเอ็น โลดทะนง เล้าแรง เล็บเหี่ยว โลด (เปลือก) วานหางจระเข้ วานกิบแรด วานร้อน ทอง วานน้ำ วานเพชรโองการ วานฤๅษีประสมเสร็จ วานไข่เน่า สัมปอ ยสารลี สัน ปร้านาง สมอไทย สมอเทศ สมอพิเภก สะเดา เสนียดน้ำ เสนียด (ใบ) สมิ สลิด สันพร้าวหอม สน สะค้าน สังกรณี สมุลแว้ง แสมทะเล สลอด สัมเสี้ยว สัมสันดาน แสมสาร สามใบ สลัดได สนุน หญ้าแพรก หัวหัวหมู หญ้าตีนนก หัวหอม หางนกยูง หมีเหม็น หมาผู้หมากรเมีย หญ้าน้ำดับไฟ หัวหัว เหลาแลง หัสคุณ หัสคุณ ไทย หมอน้อย หามรอก หญ้าฝรั่ง หัวใจไมยราบ หญ้าวงช้าง หีบกลม หนามแดง หนามซีแรด เอื้องเพชรม้า อบเชย อบเชยเทศ อ้อยแดง ม้องสามย่าน ช่อนชู (ดอก)
สมุนไพรสัตว์วัตถุ	
ก-ฮ	กระตองปูป่า ก้ามปูทะเล ไข่เบ็ด ควายเผือก (กระตูก) ควายดำ (กระตูก) งูเหลือม (ตี) งาช้าง ตึกา ตึกาน้ำ ตีตะพาบ ตะพานน้ำ (ตี) น้ำผึ้ง แปะ (กระตูก) แรด (เลือด) เลียงผา (กระตูก) วัว (เขา) วัว(บุตร) เสือ (กระตูก) สังกะ หมีป่า (ตี) หอยโข่ง หอย แครง หอยกาบ หอยตาวัว หอยมุก หอยพิมพการัง หอยขม หอยอิรม
สมุนไพรธาตุวัตถุ	
ก-ฮ	เกลือ เกลือสินเธาว์ กายาน ก้อนแก้วเกลบ ขันทสร ดินประสิว ดีเกลือ ดินดาน ดินถ่าน น้ำปูนใส น้ำประสานทอง น้ำตาลกรวด น้ำตาลทราย นมผา บัลลังก์ศิลา ปูนกินหมาก ปูนขาว ปูนผง พิมเสน รงทอง ศิลาโยน สารส้ม อำพัน

จะเห็นได้ว่า จำนวนเครื่องยาสมุนไพรที่พบในคัมภีร์โรคนิทาน มีจำนวนน้อยกว่าเครื่องยาที่พบในตำราโรคนิทาน แต่เมื่อนำมาจำแนกตามหลักเภสัชวัตถุ จะพบว่า จำนวนสัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ มีจำนวนที่ใกล้เคียงกัน

3.2 การวิเคราะห์ตามหลักสรรพคุณเภสัช สรรพคุณเภสัช หมายถึง การรู้จักสรรพคุณของยาสมุนไพร และรยาสมุนไพร ซึ่งรสของยาสมุนไพรจะสามารถบอกถึงสรรพคุณของยานั้นอย่างกว้างๆ ได้ เช่น รสเปรี้ยว แก้เสมหะ ฟอกโลหิต โดยรยาแบ่งออกเป็น รสประธาน 3 รส คือ รสของยาที่ปรุงหรือผสมเป็นตำรับแล้ว มี 3 รส ได้แก่ รสร้อน รสเย็น รสสุขุม และรยา

สมุนไพร 10 รส ได้แก่ รสฝาด รสหวาน รสมัน รสเค็ม รสเปรี้ยว รสขม รสเมา เบื่อ รสหอมเย็น รสเผ็ดร้อน และรสจืด (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทย เดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวโกมารภักจ) 2548: 66-69) จากการศึกษาทั้ง 2 คัมภีร์ พบว่าการระบุรสชาติสมุนไพรเฉพาะในตำรับที่พบตรงกัน ประกอบด้วยการระบุรสชาติทั้งหมด 4 รูปแบบ รูปแบบที่พบมากที่สุด คือ การระบุรสชาติสองรส ต่อมาคือ กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสชาติสามรส กลุ่มสมุนไพรที่ไม่ระบุรสชาติ และกลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสชาติหนึ่งรส ตามลำดับ

3.2.1 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสชาติหนึ่งรส พบว่ามีรสชาติทั้งหมด 13 รส ประกอบด้วย ยารสประธาน 3 รส และรสชาติ 10 รส รสชาติที่พบมากที่สุด คือ ยารสเผ็ดร้อน และพบน้อยที่สุด คือ รสสุขุม

3.2.2 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสชาติสองรส เป็นกลุ่มที่พบมากที่สุด มีจำนวน 40 กลุ่มรส กลุ่มยารสขม-เย็น และกลุ่มยารสสุขุม-หอม พบมากที่สุด และกลุ่มรสชาติอื่นๆ ได้แก่ กลุ่มยารสฝาด-เย็น, กลุ่มยารสฝาด-ขม, กลุ่มยารสเผ็ดร้อน-ขม, กลุ่มยารสจืด-เย็น, กลุ่มยารสฝาด-หอม, กลุ่มยารสเผ็ดร้อน-หอม, กลุ่มยารสเปรี้ยว-ฝาด, กลุ่มยารสขม-ร้อน และกลุ่มยารสหวาน-เย็น อย่างละ 5 ชนิด นอกจากนี้พบอย่างละ 1 ชนิด คือ กลุ่มยารสหวาน-สุขุม, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-ร้อน, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-ขม, กลุ่มยารสขม-หอม, กลุ่มยารสเค็ม-เย็น, กลุ่มยารสขม-หวาน, กลุ่มยารสฝาด-หวาน, กลุ่มยารสฝาด-สุขุม, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-เย็น, กลุ่มยารสเย็น-คาว, กลุ่มยารสขม-สุขุม, กลุ่มยารสขม-เปรี้ยว, กลุ่มยารสหวาน-ร้อน, กลุ่มยารสขม-คาว, กลุ่มยารสเค็ม-ปร่า, กลุ่มยารสหอม-หวาน, กลุ่มยารสหวาน-มัน, กลุ่มยารสจืด-ขม, กลุ่มยารสมัน-คาว, กลุ่มยารสจืด-ฝาด, กลุ่มยารสฝาด-เค็ม, กลุ่มยารสขม-เค็ม, กลุ่มยารสเผ็ด-สุขุม, กลุ่มยารสขม-เอียน, กลุ่มยารสเย็น-เปรี้ยว, กลุ่มยารสเมาเบื่อ-ฝาด, กลุ่มยารสเผ็ด-คาว, กลุ่มยารสเค็ม-มัน และกลุ่มยารสจืด-คาว

3.2.3 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสชาติสามรส มีจำนวน 21 กลุ่มรส กลุ่มยารสมัน-สุขุม-หอม พบมากที่สุด และกลุ่มรสชาติอื่นๆ ได้แก่ กลุ่มยา

รสมัน-หอม-หวาน, กลุ่มยารสหวาน-เผ็ดร้อน-ขม, กลุ่มยารสเค็ม-เย็น-ปร่า, กลุ่มยารสเย็น-คาว-เบื่อ, กลุ่มยารสหอม-มัน-เผ็ด, กลุ่มยารสสุขุม-หอม-ร้อน, กลุ่มยารสฝาด-มัน-สุขุม, กลุ่มยารสมัน-ฝาด-ขม, กลุ่มยารสเย็น-หอม-สุขุม, กลุ่มยารสขม-หวาน-ฝาด, กลุ่มยารสฝาด-หวาน-เย็น, กลุ่มยารสฝาด-ขม-ร้อน, กลุ่มยารสฝาด-หวาน-หอม, กลุ่มยารสขม-ฝาด-เย็น, กลุ่มยารสเค็ม-ขม-ฝาด, กลุ่มยารสมัน-เย็น-ขม, กลุ่มยารสหวาน-เผ็ดร้อน-หอม, กลุ่มยารสหวาน-ร้อน-ฝาด, กลุ่มยารสหวาน-ฝาด-เย็น และกลุ่มยารสเย็น-ฝาด-จัด

3.2.4 กลุ่มรยาสมุนไพรมะระบรยา มีจำนวน 19 ชนิด ได้แก่ ต่างข้างแป้น, เบญจบรรจบ, ป่านใบ, ปูนผง, เลาแรง, ว่านเพชรโองการ, ว่านฤๅษีประสมเสร็จ, ว่านไข่น้ำ, กระทั่งดิด, ฝัเสื้อใหญ่, ฝัเสื้อน้อย, ฝอยลมเผา, สามใบต่อ, พลวง, มหาประสาร, หมอน้อย, หามรอก, หีบลม และเหลาแลง

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคณาเภสัช หรือ พิภัตยา เป็นการจัดตัวยา หรือเภสัชวัตถุรวมกันไว้เป็นกลุ่ม เพื่อให้สะดวกในการจดจำหรือเขียนสูตรยา ตัวยาที่เข้าพวกกันนั้น ต้องมีรสและฤทธิ์ไปในทางเดียวกัน อาจเสริมฤทธิ์กัน ไม่ต้านฤทธิ์กัน และใช้ในปริมาณเท่ากัน โดยอาจผูกชื่อเรียกเฉพาะ แต่เป็นที่เข้าใจกันในหมู่ผู้ที่ศึกษาวิชาการแพทย์แผนไทย เช่น ตริฬลา หมายถึง สมอไทย สมอพิเภก และมะขามป้อม โดยแบ่งออกเป็น 3 พวกใหญ่ๆ ได้แก่ จุลพิภัต(กลุ่มสมุนไพรมะระบรยาเพียง 2 ชนิด) พิภัตยา(กลุ่มสมุนไพรมะระบรยา 3, 5, 7, 9 และ 10 ชนิด) และมหาพิภัต (การจำกัดตัวยาหลายๆ ชนิดไว้เป็นหมู่เดียวกัน แต่กำหนดส่วน หรือปริมาณโดยน้ำหนักของยาไว้ต่างกัน)(มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายูรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภักจ) 2548: 103-135)

จากการศึกษาพบว่ามียาพิภัตยาในตำราโรคนิทาน ทั้งหมด 3 กลุ่ม แบ่งเป็น จุลพิภัต, พิภัตตรี และพิภัตเบญจ พิภัตที่พบมากที่สุดคือ จุลพิภัต ส่วนกลุ่มพิภัตยาในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ 5 มีทั้งหมด 4 กลุ่ม แบ่งเป็น จุลพิภัต, พิภัตตรี, พิภัตเบญจ และ

พิกัดเนาว พิกัดที่พบจำนวนมากที่สุดคือ จุลพิกัด เช่นกัน

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับเภสัชกรรม เป็นการผสมตัวยาหรือเครื่องยาตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไปเข้าด้วยกัน ตามที่กำหนดไว้ในตำรับยา (มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายูรเวทวิทยาลัย (ชีวกโกมารภัจจ์) 2548: 137-138) พบว่า วิธีการปรุงยาที่พบในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ บดี (กล่อม) มีทั้งหมด 16 วิธี วิธีที่พบมากที่สุดคือ ยาตำเป็นผงแล้วบดให้ ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน รองลงมาคือ ยาต้ม วิธีการปรุงยาที่พบน้อย ที่สุดคือ ยาผสมแล้วต้มเอาไอน้ำรม สำหรับวิธีการปรุงยาที่พบในคัมภีร์โรค นิทาน มีทั้งหมด 13 วิธี วิธีที่พบมากที่สุดคือ ยาต้ม รองลงมาคือ ยาตำเป็น ผงแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน วิธีการปรุงยาที่พบน้อยที่สุดคือ ยาผสมแล้วต้มเอาไอน้ำรม ยาตอง, ยาหุงด้วยน้ำมัน แล้วเอาน้ำมันใส่กล้อ งเป่าบาดแผล, ยาผสมแล้วตำเป็นผง ใส่กล้องเป่าทางจมูกและคอ (ยานัตถุ์) และยาผสมแล้วทำเป็นยาประคบ (ดังตัวอย่างในตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 แสดงการวิเคราะห์ตามหลักเภสัชกรรมหรือการปรุงยาที่พบใน ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ บดี (กล่อม) เปรียบเทียบกับ คัมภีร์ โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 (เรียงความถี่ที่พบ จากมากไปน้อย)

วิธีการปรุงยาสมุนไพรที่พบในตำราโรค นิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ บดี (กล่อม)	วิธีการปรุงยาสมุนไพรที่พบในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5
ยาตำเป็นผงแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำ กระสายกิน	ยาต้ม
ยาต้ม	ยาตำเป็นผงแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน
ยาตำเป็นผง ปั่นเม็ดหรือลูกกลอนกิน	ยาตำเป็นผง ปั่นเม็ดหรือลูกกลอนกิน
ยาผสมแล้วใช้เป็นยาทา	ยาตำแล้วใช้เป็นยาพอก
ยาตำแล้วใช้เป็นยาพอก	ยาผสมแล้วใช้เป็นยาทา
ยาตอง	ยาผสมแล้วใช้เป็นยาสูม
ยาหุงด้วยน้ำมัน แล้วเอาน้ำมันใส่กล้อง เป่าบาดแผล	ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำอาบ

วิธีการปรุงยาสมุนไพรที่พบในตำราโรค นิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม)	วิธีการปรุงยาสมุนไพรที่พบในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5
ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำอาบ	ยาดอง
ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำวันปาก	ยาหุงด้วยน้ำมัน แล้วเอาน้ำมันใส่กลองเป่าบาดแผล
ไม่ระบุวิธีการปรุงยา	ยาผสมแล้วตำเป็นผง ใส่กลองเป่าทางจมูกและ คอ (ยานัตถ์)
ยาเผาหรือคั่วให้ไหม้ บดเป็นผงแล้ว ละลายน้ำกระสายกิน	ยาผสมแล้วทำเป็นยาประคบ
ยาผสมแล้วตำเป็นผง ใส่กลองเป่าทางจมูก และคอ (ยานัตถ์)	ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำรม
ยาผสมแล้วใช้เป็นยาสูม	
ยาผสมแล้วทำเป็นยาประคบ	
ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำรม	

จากผลข้างต้นจะเห็นได้ว่าในสมัยโบราณน้ำกระสายยาเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก สังเกตได้จากวิธีการปรุงยาที่พบมากที่สุดคือนำยามาผสมรวมกันแล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายกิน ในส่วนของรูปแบบวิธีการปรุงยาบางตำรับแพทย์สามารถเลือกวิธีการปรุงยาได้หลากหลาย เพื่อหาวิธีการบริหารยาที่เหมาะสมกับผู้ป่วยมากที่สุด ในบางตำรับยังมีเรื่องของความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ตำรับยาแก้ปวดและเส้นอัมพฤกษ์อัมพาต แก้มืดโศ ที่ให้ทำยาเมื่อวันแรม 1 ค่ำวันเดียวเท่านั้น และต้องพยายามทำให้เสร็จ เป็นกลเม็ดที่ทำให้เกิดคุณวิเศษขึ้นได้

4. สมุนไพรที่พบมากที่สุด ในตำราโรคนิทาน ปรากฏผลตรงกับคัมภีร์โรคนิทาน คือ ขิง, ดีปลี, เทียนดำ, ขมิ้นอ้อย และพริกไทย ตามลำดับ

อภิปรายผลการศึกษา

1. การถอดความ: ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) เขียนอยู่ในรูปแบบร้อยกรอง และแม้ว่าจะมีการจัดพิมพ์เป็นหนังสือ แต่

ยังคงใช้อักษรวิธีแบบโบราณอยู่ เนื่องจากผู้คนในสมัยโบราณนิยมเขียนตัวอักษรตามความเข้าใจ และลักษณะการออกเสียง โดยไม่ได้เคร่งครัดรูปแบบทางไวยากรณ์มากนัก และพบการใช้เครื่องหมายเพียงชนิดเดียว คือ เครื่องหมายฟองมัน หรือตาไก่ ซึ่งจะใช้เมื่อขึ้นบท ตอน หรือเรื่องใหม่เท่านั้น ทำให้สามารถอ่านได้ง่าย และเข้าใจได้รวดเร็วมากขึ้น

2. การเปรียบเทียบเนื้อหาและตำรับยา: ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบติ (กลุ่ม) มีการเขียนในรูปแบบร้อยกรอง ทำให้ผู้อ่านหรือผู้เรียนสามารถจดจำเนื้อหาเพื่อใช้ในการรักษาได้อย่างรวดเร็ว และช่วงระยะเวลาระหว่างรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 5 ห่างกันเพียง 44 ปีเท่านั้น ภาษาและอักษรวิธีการเขียนจึงไม่ได้แตกต่างกันมากนัก สำหรับผลของการศึกษาวิเคราะห์ตำราโรคนิทาน ทำให้ทราบว่าเนื้อหาที่พบในตำรามีการสลับเนื้อหาในส่วนของธาตุดิน 2 ชนิด คือ อันตัง และอันตคุณัง แต่อาการและวิธีการรักษาล้ำยคลึงกันทั้งหมด สลับกันเพียงแค่ชื่อของธาตุดินเท่านั้น ซึ่งผู้ที่จะศึกษาสามารถนำตำราโรคนิทานทั้ง 2 ตำรามาใช้ในการศึกษาได้เช่นกัน

ตารางที่ 3 แสดงผลการวิเคราะห์เภสัชวัตถุ เครื่องยาสมุนไพรและชนิดสมุนไพรในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบติ (กลุ่ม) และ คัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

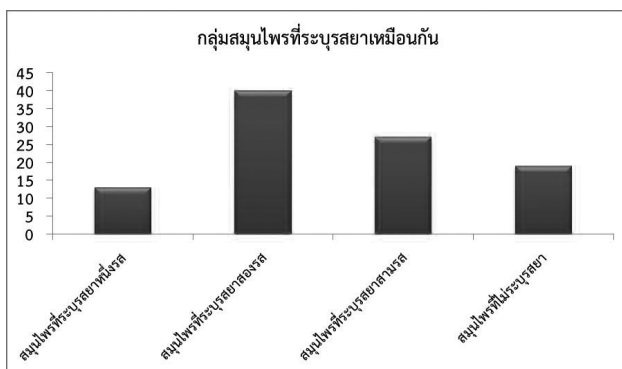
หัวข้อ	สมุนไพรในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบติ (กลุ่ม)				สมุนไพรในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5			
	พืชวัตถุ	สัตว์วัตถุ	ธาตุวัตถุ	รวม	พืชวัตถุ	สัตว์วัตถุ	ธาตุวัตถุ	รวม
ความถี่ของยาสมุนไพร(รายการ)	2,457*	168	117	2,742*	738*	37	35	810*
ชื่อเครื่องยาสมุนไพร(ชนิด)	582*	73	37	692*	325*	30	19	374*

* รวมพืชยาสมุนไพรทั้ง 9 พิกัด แยกตามชื่อของสมุนไพรแต่ละพิกัดที่พบ

3. เกสส์วัตฤ: จากการรวบรวมข้อมูล เปรียบเทียบ และวิเคราะห์ เครื่องยา (ตารางที่ 3) แสดงให้เห็นว่าตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชัยาธิบดี (กลุ่ม) เป็นตำราที่มีการบันทึกเกี่ยวกับยาสมุนไพรที่ใช้ในการแก้อาการที่เกิดจากธาตุดินพิการไว้มาก สามารถใช้เป็นตำราทางเลือกให้กับผู้ที่สนใจศึกษาด้านการแพทย์แผนไทย และยังแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในการรักษาด้วยยาสมุนไพรในสมัยโบราณ เมื่อนำยาสมุนไพรเฉพาะธาตุดินที่พบในตำราโรคนิทาน มาเปรียบเทียบกับตำรับยาที่พบในคัมภีร์โรคนิทาน พบว่ามีสมุนไพรที่ใช้ตรงกันเพียง 351 ชนิด จาก 692 ชนิด แสดงว่าในช่วง 50 ปีมานี้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับยาสมุนไพรโดยมีจำนวนของยาสมุนไพรลดลง อาจด้วยสาเหตุหลายประการ อาทิเช่น สมุนไพรบางรายการไม่สามารถหามาใช้ได้ เป็นสมุนไพรหายาก ไม่สามารถเพาะปลูกได้ หรือไม่สามารถระบุชนิดที่ถูกต้องได้จึงไม่มีการนำมาใช้ ทำให้ไม่มีบันทึกในตำรับยารุ่นหลัง รวมถึงสมุนไพรบางรายการมีการใช้งานน้อยลง เช่น ฝอยลมเผา ชื่อสมุนไพรบางชนิดไม่สามารถสืบค้นหาข้อมูลได้ หรือไม่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ เช่น หนามพรหมแข้ง โปกผาย ประคิน เป็นต้น ดังนั้น ตำราโรคนิทาน จึงเป็นหนึ่งในตำราทางการแพทย์แผนไทยที่มีการระบุถึงสมุนไพรหลายร้อยชนิดที่สูญหายไปในปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชสมุนไพรในอดีต และเป็นตำราที่น่าศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไปในอนาคต จึงเป็นอีกหนึ่งทางเลือกให้ผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับศาสตร์การแพทย์แผนไทย

4. รสยา: การวิเคราะห์สมุนไพรตามหลักสรรพคุณเกสส์ โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษารสยาเฉพาะในตำรับที่พบตรงกันทั้ง 2 ตำรา (รูปที่ 1) ได้แก่

4.1 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุรสยาหนึ่งรส มีจำนวนทั้งสิ้น 10 รส และมีการรวมรสประธานเข้าไปด้วยอีก 3 รส เป็น 13 รส รสยาที่พบมากที่สุด คือ ยารสเผ็ดร้อน แสดงให้เห็นว่า ในสมัยโบราณแพทย์นิยมใช้ยาสมุนไพรรสเผ็ดร้อนในการรักษาอาการ หรือสันนิษฐานได้ว่าผู้เขียนตำรานี้มีความเชี่ยวชาญในการใช้ยาสมุนไพรรสเผ็ดร้อน และเนื่องจากตำราโรคนิทาน ฉบับพระยา

รูปที่ 1 แสดงรูปแบบของสมุนไพรที่ระบุงยาสมุนไพรเฉพาะในตำรับที่พบตรงกันทั้งในตำราโรค นิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) และคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

วิเชียรดิ (กลุ่ม) เขียนไว้เฉพาะธาตุดิน ซึ่งเป็นที่ตั้งของธาตุทั้งหลาย ยาสมุนไพรสเผ็ดร้อนจะช่วยกระจายธาตุลม ปรับสมดุลของธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุน้ำ เมื่อธาตุทั้ง 3 เป็นปกติ ธาตุดินก็จะกลับสู่สมดุล อาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พบการใช้ยาสมุนไพรสเผ็ดร้อนเกือบทุกตำรับ

4.2 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุงยาสองรส เป็นกลุ่มยาที่พบจำนวนมากที่สุด พบทั้งสิ้น 40 รส มีการพบกลุ่มยารสขม-เย็น มากที่สุด ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปมักเข้าใจว่า รสขม จะเป็นรสที่อยู่ทางเดียวกันกับยารสเย็น เมื่อนำมาผสมกันจะสามารถช่วยรักษาอาการที่เกิดจากธาตุไฟกำเริบได้ ยากลุ่มนี้จะมีสรรพคุณช่วยบำรุงธาตุไฟ บรรเทาอาการวิงเวียนศีรษะ ปรับสมดุลของธาตุลมและธาตุไฟ รวมทั้งกระตุ้นความอยากอาหาร แสดงให้เห็นว่าในอดีตประชาชนอาจเจ็บป่วยด้วยโรคทางลมและไฟเป็นจำนวนมาก จึงมีการนำสมุนไพรในกลุ่มนี้มาใช้มากที่สุด สำหรับรยาในกลุ่มยาสองรสเป็นรยาที่พบมากที่สุด ทำให้เห็นว่าสมุนไพรหนึ่งชนิดอาจมีความหลากหลายของรส ดังนั้นกลุ่มยารสผสมจึงเป็นกลุ่มรยาที่พบมากที่สุดในกลุ่มทำให้เห็นว่าสมุนไพรส่วนใหญ่จะเป็นรสผสมมากกว่ารสเดี่ยว

4.3 กลุ่มสมุนไพรที่ระบุงยาสามรส มีจำนวนทั้งสิ้น 21 รส พบ

กลุ่มยารสมัน-สุขุม-หอม มากที่สุด มักจะพบในเกล็ดขี้วัว จ้าพวกพืชวัตถุ มีสรรพคุณช่วยขับลมที่คั่งค้างตามเส้น บำรุงเส้นเอ็นและกระดูก ทำให้เส้นเอ็นหย่อน ซึ่งการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาเฉพาะธาตุดิน อันเป็นที่ตั้งของธาตุทั้งหลาย เมื่อธาตุทั้งหลายที่มีอาการกำเริบ หย่อน พิกุล กลับเข้าสู่ภาวะสมดุล จะส่งผลให้ธาตุดินกลับเข้าสู่สมดุลด้วย และการที่มีการใช้กลุ่มยาสามารถมากถึง 21 กลุ่มรส แสดงให้เห็นว่าสมุนไพรหนึ่งชนิดอาจมีความหลากหลายของรส กลุ่มยาที่ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์เป็นเพียงตัวแทนของกลุ่มยาสามารถ ซึ่งสามารถพบได้เพิ่มเติมในคัมภีร์อื่นๆ

4.4 กลุ่มยาสมุนไพรที่ไม่ระบุรสนยา พบจำนวน 19 ชนิด การที่ตำราโรคินทานฉบับนี้ไม่ได้บันทึกรสนยาของสมุนไพรบางชนิดอาจเกิดจากวิธีการบันทึกที่จำกัด เพราะเป็นการบันทึกในลักษณะที่แต่งเป็นร้อยกรองจึงอาจจะตัดการบันทึกรสนยาออกไปเพื่อความไพเราะและคล้องจองของสัมผัสสระและสัมผัสอักษร หรือผู้บันทึกอาจเข้าใจว่าเรื่องของรสนยาสมุนไพรน่าจะเป็นที่รู้กันอยู่ทั่วไปในสมัยนั้น ซึ่งผู้ที่ศึกษาคัมภีร์สามารถทราบรสนยาสมุนไพรโดยศึกษาควบคู่กับตำราอื่น ๆ เช่น คัมภีร์สรรพลักษณะ สรรพคุณเภสัช

จากรสนยาทั้งรสนยาสมุนไพรเดี่ยวและรสนผสม จะพบว่ารสนยาทั้งหมดมีรสและสรรพคุณไปในทางเดียวกัน คือ ช่วยขับลม บำรุงธาตุไฟ บำรุงร่างกายสมุนไพรซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะสมุนไพรแก้ทางธาตุดินสรรพคุณที่พบจะช่วยปรับสมดุลของธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุน้ำ เมื่อธาตุทั้ง 3 เป็นปกติ ธาตุดินก็จะกลับสู่สมดุล จึงมีการบันทึกสมุนไพรที่มีสรรพคุณขับลมบำรุงธาตุไฟไว้มากที่สุด เกี่ยวกับรสนของยาสมุนไพรที่บันทึกไว้ รวมทั้งบางตำราก็ไม่ได้ระบุรสนยาไว้ตรงกันทั้งหมด ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อค้นหาข้อมูลหรือแนวคิดอื่นๆ ว่ารสนของยาสมุนไพรที่บันทึกไว้ แท้จริงแล้วมีรสเป็นอย่างไร หากมีการศึกษาต่อเนื่องจริงจัง อาจทำให้เกิดแนวคิดที่น่าสนใจ ที่อาจเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเกี่ยวกับรสนยาสมุนไพร รวมทั้งเป็นการพัฒนาการแพทย์แผนไทยในทางหนึ่ง

5. พิกัดยา: พิกัดยาที่พบมากที่สุดทั้งในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบติ (กล่อม) และคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 คือ จุลพิกัต (ตารางที่ 4) ผู้วิจัยมีแนวคิดว่าสาเหตุที่พบสมุนไพรในจุลพิกัตมาก เนื่องด้วยจุลพิกัตมีจำนวนของสมุนไพรในพิกัตไม่มากนักง่ายต่อการจดจำสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาไปในทางเดียวกัน จึงทำให้ในสมัยโบราณมีความนิยมใช้สมุนไพรในพิกัตนี้มาก

ตารางที่ 4 แสดงการวิเคราะห์กลุ่มพิกัดยาที่พบในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบติ (กล่อม) เปรียบเทียบกับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

กลุ่มพิกัดยาในคัมภีร์	ความถี่ของการบันทึกกลุ่มพิกัดยาที่พบในตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชาธิบติ (กล่อม)	ความถี่ของการบันทึกกลุ่มพิกัดยาคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5
จุลพิกัต	33	20
พิกัตตรี	2	2
พิกัตเบญจ	11	3
พิกัตเนา	-	2
รวม	46	27

6. วิธีการปรุงยา: วิธีการที่พบในคัมภีร์ทั้ง 2 คล้ายคลึงกัน (ตารางที่ 2) การบดยาให้เป็นผงละเอียด เป็นวิธีที่นิยมในสมัยโบราณ เนื่องด้วยแสดงให้เห็นว่า ความรู้ในการปรุงยาสมุนไพรในสมัยนั้นมีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยค่อนข้างมาก เพราะการบดยาให้เป็นผงละเอียด จะช่วยให้ยาถูกดูดซึมได้ดีมากยิ่งขึ้น และง่ายต่อการนำไปปรุงยาชนิดอื่นต่อ เช่น ยาดอกเม็ด ยาลูกกลอน เป็นต้น ส่วนยาต้ม เป็นวิธีการที่พบมากที่สุด ในคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 แสดงว่ายาต้มดื่มเฉพาะรายยังคงเป็นยาที่มีความจำเป็น เพราะเป็นยาจำเพาะแต่คนไข้เฉพาะราย ยาจะรักษาอาการของผู้ป่วยได้ตรงจุด สามารถปรับเปลี่ยนตัวยาให้เหมาะกับอาการ

ผู้ป่วยให้สอดคล้องกับธาตุเจ้าเรือน โดยไม่ทำให้รสยาหลักของสมุนไพรรสเสียไป และการบริหารยาในรูปแบบยาน้ำช่วยทำให้ยาถูกดูดซึมได้รวดเร็วขึ้น

7. จากคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 และตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิชัยาธิบดี (กล่อม) มีสมุนไพรรสที่พบมากที่สุด ได้แก่ ชิง, ดีปลี, เทียนดำ, ขมิ้นอ้อย และพริกไทย ตามลำดับ สมุนไพรรสทั้ง 5 ชนิดดังกล่าว จัดเป็นพืชวัตถุทั้งหมด รวมทั้งมีรสเผ็ดร้อนทั้งสิ้น ในช่วงเวลาที่ห่างกัน 44 ปี ยังคงมีสมุนไพรรสที่ใช้ในตำราเช่นเดียวกัน สมุนไพรรสแต่ละชนิดมีสรรพคุณดังนี้

7.1 ชิง รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ รักษาอาการท้องอืด เพื่อ เสียดท้อง อาหารไม่ย่อย ปวดเกร็งช่องท้อง แก้กลิ้นไส้ อาเจียน ท้องเสีย ช่วยกระตุ้น ความอยากอาหาร รักษาอาการหวัด (คณะกรรมการแห่งชาติด้านยา 2551)

7.2 ดีปลี รสเผ็ดร้อน-ขม สรรพคุณ ขับลม ลดอาการไอ ระคายคอ จากเสมหะ ลดอาการท้องอืดท้องเฟ้อแน่นจุกเสียด บำรุงธาตุไฟ แก้ปวดท้อง แก้กลิ้นไส้ อาเจียน แก้ก้นพิการ แก้ก้นร่วง แก้ไอ ขับมดลูก บำรุงธาตุ ใช้เป็นยาแก้โรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจ (กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ 2546)

7.3 เทียนดำ รสเผ็ด-ขม สรรพคุณ ขับเสมหะให้ลงสู่คูทวาร ขับลมในลำไส้ ช่วยย่อย แก้ก้นอืดเฟ้อ แก้อาเจียน บำรุงโลหิต ขับน้ำนม ขับปัสสาวะ ขับระดู ขับมดลูก แก้กโรคลม ขับพยาธิ (นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรุณช โขชัยเจริญพร 2541)

7.4 ขมิ้นอ้อย รสเผ็ดฝาด แก้ไข้ครั่นเนื้อครั่นตัว แก้เสมหะ แก้อาเจียน แก้นอนใน สมานลำไส้ ขับลม ขับปัสสาวะ แก้ก้นเสีย ใช้เป็นยาแก้ปวดท้อง ใช้ภายนอกเอาเหง้าโขลกละเอียด พอกแก้ฟกช้ำบวม แก้เคล็ด อักเสบ แก้พิษโลหิต และบรรเทาอาการปวด (กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ 2546)

7.5 พริกไทย รสเผ็ดร้อน สรรพคุณ ลดอาการท้องอืดเฟ้อ แน่น

จากเสียด ขับลมในลำไส้ให้ผายเรอ ช่วยเจริญอาหาร แก้กongลม บำรุงธาตุ
แก้ลมอัมพฤกษ์ (กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ 2546)

จากสรรพคุณสมุนไพรข้างต้นแสดงให้เห็นว่าแพทย์นิยมใช้ยาสมุนไพร
รสเผ็ดร้อนในการรักษาอาการ ตามหลักทางการแพทย์แผนไทย การรักษาผู้
ป่วยต้องรักษาจากสาเหตุที่ทำให้เกิดความผิดปกติด้วยวิธีการปรับสมดุลของ
ร่างกาย ซึ่งธาตุดินเป็นที่ตั้งของทุกธาตุ ดังนั้นหากต้องการรักษาอาการทาง
ธาตุดินจึงต้องปรับสมดุลของธาตุทั้ง 3 เสียก่อน และเนื่องจากสมุนไพรรส
เผ็ดร้อนจะช่วยในการกระจายธาตุลม ปรับสมดุลของธาตุลม ธาตุไฟ และ
ธาตุน้ำ เมื่อธาตุทั้ง 3 เป็นปกติ ธาตุดินก็จะกลับสู่สมดุลได้ รวมทั้งพืชวัตถุ
ที่พบจำนวนมากใช้รักษาสูงที่สุดดังที่กล่าวข้างต้นนั้น สามารถหาได้ง่าย มี
จำหน่ายอยู่ทั่วไป และสามารถปลูกได้ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย จึงมี
การใช้ยาสมุนไพรทั้ง 5 ชนิดดังกล่าวมาก รวมทั้งสมุนไพร 3 ชนิด ได้แก่
ขิง พริกไทย ดีปลี เป็นสมุนไพรที่อยู่ในพิภคตรี คือ ตรีภูก เป็นตัวยาประ
จำวสันตฤดู ซึ่งจะช่วยให้อาหาร และแก้ปฐวี(ดิน)ธาตุพิการได้ดีอีกด้วย

สรุปและข้อเสนอแนะ

ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) มีข้อมูลในธาตุดิน
ที่คล้ายคลึงกับคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5
ทั้งด้านเนื้อหา ตำรับยาที่พบ เกสซ์วัตถุ สรรพคุณเกสซ์ คณาเกสซ์ และ
เกสซ์กรรมมาก มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่แตกต่างกัน (ตารางที่ 5) ดังนั้นผู้
วิจัยจึงมีความเห็นว่า ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) เป็น
ตำราที่สามารถนำมาใช้ในการศึกษา และการฝึกทำเวชปฏิบัติได้ ซึ่งผู้ที่สนใจ
ศึกษาสามารถใช้เป็นตำราทางเลือกในการศึกษา อีกทั้งตำราโรคนิทาน ฉบับ
พระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) ยังมีตำรับยาอื่นที่พบเพิ่มเติมจากตำรับยาในคัมภีร์
โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5 จำนวนมากถึง 209

ตำรับ หากมีการนำไปศึกษาต่อยอดเพื่อการนำไปใช้ก็จะเกิดประโยชน์ต่อประชาชน และวงการการแพทย์แผนไทยต่อไป

ตารางที่ 5 สรุปผลการศึกษาและเปรียบเทียบเครื่องยาสมุนไพรที่พบในตำราโรคนิทาน ฉบับ พระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม) และคัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5

หัวข้อ	ตำราโรคนิทาน ฉบับพระยาวิเชียรดิ (กลุ่ม)	คัมภีร์โรคนิทาน ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ 5	พบเหมือนกันทั้ง 2 ตำรา/คัมภีร์
1. จำนวนตำรับยา	266 ตำรับ	60 ตำรับ	57 ตำรับ
2. จำนวนเครื่องยา	692 รายการ	374 รายการ	351 รายการ
3. จำนวนเภสัชวัตถุ			
3.1. พืชวัตถุ	582 รายการ	325 รายการ	304 รายการ
3.2. สัตว์วัตถุ	73 รายการ	30 รายการ	2 รายการ
3.3. ธาตุวัตถุ	37 รายการ	19 รายการ	19 รายการ
4. รสยาสมุนไพร	4 กลุ่ม	4 กลุ่ม	4 กลุ่ม
5. พิกัดยาสมุนไพร	46 พิกัด	27 พิกัด	27 พิกัด
6. วิธีการปรุงยา	16 วิธี	13 วิธี	13 วิธี

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจาก ทุนบัณฑิตศึกษา คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล (Siriraj Graduate Scholarship)

บรรณานุกรม

- กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, 2546. **ประมวลผลงานวิจัยด้านพิษวิทยา ของสถาบันวิจัยสมุนไพรมะ เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และ ยงศักดิ์ ตันติปัญญ, 2550. **แนวคิดไทยเรื่องสุขภาพและความเจ็บป่วย**. ขาดิชาญ มุกสง, วรญาณุ เพ็ชรคง และ นงลักษณ์ ตรงศิลป์ (บรรณาธิการ). นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส).
- คณะกรรมการแห่งชาติด้านยา, 2551. **บัญชียาจากสมุนไพรมะ พ.ศ. 2549**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- ทัฬหะเทพ ทิพย์เจริญธัม, 2560. “การศึกษาวิเคราะห์สมุนไพรมะในคัมภีร์สรรพคุณสรรพคุณแล มหาพิภพ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาแพทยแผนไทยประยุกต์มหาวิทยาลัย คณแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ.
- นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรุณ โชคชัยเจริญพร, 2541. **สมุนไพรมะพื้นบ้าน เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: บริษัท ประชาชน จำกัด.
- พร้อมจิต ศรีลัมภ์ และ รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล, 2556. **รสมุนไพรมะกับสารเคมี: ความเหมือนที่แตกต่าง**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สามลดา.
- มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ และ โรงเรียนอายุรเวทธำรง สถานการแพทย์แผนไทยประยุกต์ คณแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, 2550. **ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทย์ศาสตร์สังเคราะห์ ฉบับอนุรักษ์)** เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ศุภานิชการพิมพ์.
- มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิมฯ อายุรเวทวิทยาลัย (ชีวโกมารภักจ), 2548. **ตำราเภสัชกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์เศต พรินต์ เซ็นเตอร์.
- สำนักงานข้อมูลและคลังความรู้ กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก, 2560. **ชุดการสังคายนาภูมิปัญญาการนวดไทย 1: คำอธิบายกล่าวเส้นสิบในตำราโรคนิทานคำฉันท 11 และแผนนวดคว่ำในจารึกตำรายาวิเศษของโอรสราชราชวรวิหาร**. นนทบุรี: กรมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก.
- สำนักวิชาการ กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข, 2553. **รายงานการสาธารณสุขไทยด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก**. วิชัย โชควิวัฒน์, สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และ ประพจน์ เกตุธำรง (บรรณาธิการ). นนทบุรี: กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข.
- เสาวรส โพธิ์เศรษฐ, วิชัย โชควิวัฒน์ และ ศุภะลักษณ์ พักคำ, 2560. “การศึกษาคัมภีร์แพทย์แผนไทย: กรณีศึกษาคัมภีร์มหาโชติรัตติก 2.” การประชุมวิชาการเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม 2560 (หน้า 644-650). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 20 มกราคม 2560.
- อภิธดา เอี่ยมอ่ำ, ทัฬหะเทพ ทิพย์เจริญธัม, ฉันทนัฎฐ์ ทิพย์เจริญธัม, วิมลมาศ ชัยวรศิลป์ และ ธรรมณพรรธ ดวงดี, 2562. “การศึกษาวิเคราะห์สมุนไพรมะในคัมภีร์พรหมปิโรหิต.” วารสารดำรงวิชาการ 17 (2): 137-162.